

PARAMOS ŠEIMAI POLITIKOS PLĖTRA LIETUVOJE

3

Konkrečios šalies paramos šeimai politikos tikslai, principai, motyvai ir veiksmai priklauso ne tik nuo demografinės situacijos bei egzistuojančių šeimų problemų, kurias reikia spręsti, bet ir nuo vyriausybės ir visuomenės požiūrio į šeimų problemas, demografinių procesų raidą, nuostatų keisti situaciją bei realių šalies galimybių.

Paramos šeimos politika turi atspindėti konkretaus laikotarpio sąlygas ir problemas. Keičiantis visuomenės išsivystymo lygiui, gyvenimo sąlygoms, būdui bei vertybinėms orientacijoms, kintant šeimai, turi keistis ir paramos šeimai politikos tikslai, veiksmų kryptys, prioritetai.

Šiuo metu tai ypač aktualu mūsų valstybei. Sparčiai besikeičiančių socialinių, ekonominių sąlygų ir vertybių fone svarbu objektyviai vertinti naujus šeimos evoliucijos bei funkcionavimo bruožus ir problemas; formuluoti problemoms adekvačią paramos šeimai politikos strategiją, kryptis ir priemonių sistemą; sugebėti atsisakyti senų paramos šeimai stereotipų, ypač tų, kurie skatina išlaikytinių nuotaikas ir pasyvumą, įveikiant gyvenimiškas problemas; kurti šeimą glbojančią ir remiančią valstybinių struktūrų ir visuomenės nuostatų aplinką.

Paramos šeimai politika Lietuvoje iki 1990-ųjų metų. Iki 1982 m. Visą pokarinį laikotarpį, iki 20 a. devintojo dešimtmečio pradžios, Lietuvoje, kaip ir visoje buvusioje Tarybų Sąjungoje, tiks-

linė paramos šeimai politika nebuvo vykdoma. Sovietmečiu deklaruojama parama šeimai apsiribojo labai menka, daugiau simboline finansine parama daugiavaikėms šeimoms. Svarbiausia priemonė buvo mokamos 56 dienų nėštumo ir gimdymo atostogos dirbančioms moterims. Tačiau jos labiau išreiškė ne paramos šeimai, o visiško užimtumo visuomeninėje gamyboje užtikrinimo ideologiją. Nuo 1974 m. buvo pradėtos mokėti pašalpos materialiai menkai aprūpintų šeimų mažamečiams vaikams. Tačiau jos buvo tokios mažos, kad net ne visos šeimos pasirūpindavo jas gauti.

Sovietmečio visiško užimtumo reikalavimai, griežtai limituoto darbo užmokesčio sistema buvo suformavusios tokį šeimos gyvenimo modelį, kad šeimos biudžeto subalansavimas buvo galimas tik esant dviem algoms (vyro ir žmonos). Užimtumo politika vertė moteris maksimaliai ištraukti į darbą, net nenumatydama lankstesnių užimtumo formų. Vaikų lopšeliai-darželiai buvo viena iš konkretesnių paramos šeimai būdų sovietmečio socialinių ir ekonominių santykių sąlygomis. Tačiau tai netenkino šeimų poreikių nei kiekiu, nei darbo kokybe. Daugelio šeimų, norinčių vaikus leisti į lopšelius-darželius, pageidavimai nebuvo patenkinami. Be to, vaikų grupės šiose vaikų ugdymo institucijose, ypač miestuose, buvo perpildytos.

Tarybiniu periodu buvo taikomos ir tokios propagandinio pobūdžio priemonės, kaip “Motinystės šlovės” bei “Motinos didvyrės” ordinais motinoms, pagimdžiusioms ir užauginusioms 7-10 vaikų.

1982-1988 metai. Devintojo dešimtmečio pradžioje (1981 m.) buvusioje Tarybų Sąjungoje buvo priimtos kiek reikšmingesnės paramos šeimai, auginančiai mažamečius vaikus, priemonės. Lietuvoje jos pradėtos taikyti nuo 1982 m. Pradėjus galioti šioms priemonėms, motinos galėjo iki pusantrų metų auginti vaikus namuo-

se, nenutrūkstant darbo stažui. Šeimos pradėjo gauti kiek didesnę finansinę paramą: motinoms buvo numatytos iš dalies mokamos atostogos, kol vaikui sueis vieneri metai (išmokų dydis buvo lygus apie 50 proc. tuometinio minimalaus darbo užmokesčio), išmokamos vienkartinės pašalpos vaikui gimus. Be to, buvo pradėtos taikyti priemonės, didinančios paramą prižiūrint sergantį vaiką bei vienišoms motinoms. Buvo numatytos ir kai kurios lengvatos aprūpinant jaunas šeimas butais. Toliau buvo plečiama ikimokyklinių institucijų sistema, sudaromos kai kurios lengvatos daugiavaikėms ir mažai aprūpintoms šeimoms, kurių vaikai jas lankė.

1987 m. buvo priimtas nutarimas, suteikiantis teisę moteriai, turinčiai vaikų iki 8 metų amžiaus, dirbti tik dalį darbo dienos. Tačiau dėl įvairių administracinio bei materialinio pobūdžio priežasčių tik labai maža moterų dalis naudojosi šia galimybe.

Tačiau šios paramos šeimai priemonės nesudarė galimybių šeimoms pačioms spręsti iškilusių problemų. Tebegaliojo labai reglamentuota užimtumo ir darbo užmokesčio sistema bei socialinio aprūpinimo ligos atveju ir senatvėje normatyvai, kurie vertė dirbti tiek vyrą, tiek ir moterį, nors šeimoje buvo mažų vaikų. Šeimos praktiškai neturėjo kitos išeities ir pusantrų metų vaikus turėjo leisti į lopšėlius, o materialiai silpnos šeimos, negalinčios ir pusantrų metų išgyventi iš vienos algos (vyro), - net ir anksčiau.

Šiuolaikinės paramos šeimai politikos Lietuvoje formavimo patyrimas. Dar Atgimimo metu paramos šeimai politikos tikslai, motyvai bei priemonių sistema buvo pradėta keisti. Apibendrinant Lietuvos paramos šeimai politikos pokyčius, prasidėjusius 20 a. devintojo dešimtmečio pabaigoje, ją formuojant galima išskirti keletą etapų.

1 etapas: 1988-1990 m.

Paramos šeimai politikos sampratos formavimas (konceptualizacijos pradžia). 1988 m., tautinio atgimimo, Lietuvos nepriklausomybės atgavimo idėjų metais, dar tebegaliojant buvusios Sovietų Sąjungos įstatymams, kur parama šeimai buvo vykdoma atsižvelgiant į centralizuoto valstybės valdymo socialinės gerovės modelį, buvo pradėta formuoti naujo tipo paramos šeimai politika. Šios politikos pagrindinėmis nuostatomis tapo: sudaryti sąlygas derinti šeimos rūpesčius su tėvų (motinos ir tėvo) darbu, pasirenkant užimtumo formas bei mažamečių vaikų priežiūros būdus. Šios nuostatos buvo pradėtos įgyvendinti 1989 m. pradžioje, tuometinei Lietuvos vyriausybei priėmus nutarimą dėl paramos šeimai didinimo. Šiuo nutarimu iš dalies mokamos atostogos, skirtos mažų vaikų priežiūrai namuose, buvo pailgintos iki kol vaikui sueis 1,5 metų, nemokamos atostogos - iki 3 metų amžiaus. Buvo numatyta išsaugoti nepertraukiamą darbo stažą, jeigu moteris prižiūri vaiką iki jam sukaks aštuoneri metai. Be to, šiuo nutarimu buvo siekiama spręsti ir vieną aktualiausių vaikų ugdymo problemų - gerinti vaikų lopšelių-darželių darbą. Šiek tiek buvo padidinta parama šeimoms, auginančioms neįgalų vaiką. Nutarime buvo numatyta ir priemonių dėl šeimų aprūpinimo butais bei dėl moterų užimtumo sąlygų gerinimo.

Apskritai nutarimu patvirtintos paramos šeimai priemonės panaikino kai kuriuos darbo įstatymuose buvusius apribojimus, trukdžiusius derinti motinystės funkcijas su profesine veikla. Naujai priimtoms priemonėms sudarė palankesnes sąlygas ikimokyklinio amžiaus vaikus auginti namuose, numatė galimybes gerinti lopšelių-darželių darbą.

1989-1990 m. rengtoje respublikinėje programoje “Lietuvos gyventojai 1991-2005” paramos šeimai plėtros srityje buvo išsakytos naujos konceptualios idėjos ir į paramos šeimai politiką buvo pažiūrėta kur kas plačiau. Šeimos problemoms spręsti buvo skirtos net trys programos dalys: “Gimstamumas ir šeima”, “Moterų darbo ir buities sąlygos”, “Pagyvenusių žmonių ir invalidų socialinis aprūpinimas ir aptarnavimas”. Jau nebebuvo apsiribota vien tik paramos šeimoms, auginančioms vaikus, plėtra. Buvo numatoma teikti didesnę pagalbą senyvo amžiaus žmonėms bei neįgaliems. Programoje buvo numatytos priemonės našlaičių ir be tėvų augančių vaikų dvasiniam, intelektualiam ugdymui, jų integracijai visuomenėje bei tokių vaikų skaičiaus mažinimui.

Programoje suformuluotas pagrindinis paramos šeimoms, auginančioms mažamečius vaikus, principas: sudaryti sąlygas tėvams pasirinkti, kaip jiems derinti tėvystę (motinystę/tėvystę) su darbu. Programoje buvo iškelta idėja dėl būtinumo sudaryti sąlygas, kad tėvai galėtų rinktis, ar mažus vaikus auginti tik namuose, ar leisti į naujo tipo ikimokyklinės institucijas. Pastarosiose turėjo būti iš esmės pakeistas vaikų auklėjimas ir priežiūra. Buvo numatyta pirmenybę teikti nedidelėms įvairaus tipo (valstybinėms, privačioms ir pan.) ikimokyklinėms institucijoms, kuriose vyrautų lanksčios darbo formos: sudaromos įvairaus amžiaus vaikų grupės, pereinama prie laisvo darbo grafiko (iki tol buvo tik visos dienos lopšeliai-darželiai) ir pan.

Programoje buvo numatyta pagal galimybes plėsti ir finansinę paramą šeimoms, auginančioms vaikus. Tačiau ši priemonė nebuvo absoliutinama ir tebuvo tik viena iš paramos šeimai politikos krypčių. Be to, buvo numatyta, kad nemažas vaidmuo didinant finansinę paramą šeimoms turėtų tekti kreditų sistemai.

Programoje buvo numatytos medicininio pobūdžio priemonės, galinčios gerinti šeimos planavimą, mažinti vaikų apsigimimus ir pan. Daug dėmesio buvo skirta ir psichologinių paslaugų šeimoms plėtrai.

Tačiau programa "Lietuvos gyventojai" nuosekliai nebuvo pradėta vykdyti ir iš esmės pamiršta. Tautinio atgimimo ir judėjimo už valstybingumą atkūrimą bei įtvirtinimą sąlygomis išaugęs visuomenės aktyvumas, diskusijos įvairiais visuomenės gyvenimo klausimais lėmė absoliutų sovietinės praeities neigimą. Šių diskusijų objektu tapo ir vaikų auklėjimas lopšeliuose-darželiuose, moterų vaidmuo visuomenėje ir šeimoje. Ėmė reikštis antifeministinės nuotakos, nostalgija tradicinei patriarchalinei šeimai. Populiarios tapo nuostatos dėl moterų kaip "šeimos židinio saugotojų" grįžimo į namus, atsisakymo vaikus ugdyti ikimokyklinėse institucijose, abortų uždraudimo ir pan. Tuo metu buvo mėginama Lietuvoje suformuoti tradicinį konservatyvųjį šeimos suvokimą ir plėtoti konservatyvaus-korporacinio modelio socialinės gerovės valstybėms būdingą paramos šeimai politiką.

2 etapas: 1990-1992 m.

Pašalpų šeimoms sistemos plėtra (deformuota paramos šeimai politikos samprata). 1990 m. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, aktyviai besireiškiančios visuomenės dalies išsakoma nuomonė buvo gana stipri varomoji jėga vyriausybei priimant sprendimus. Ji padarė nemažą poveikį, kad paramos šeimai sistema įgautų populistinių bruožų su išreikštomis paternalistinėmis nuostatomis. Paramos šeimai politikos plėtra pasuko brangių keliu - iš esmės tik finansinės paramos šeimai didinimo, mažų vaikų auklėjimo tik namuose maksimalaus skatinimo linkme. Tai lėmė, kad buvo uždaro-

mos ikimokyklinės institucijos, ypač kaime, labai sumažėjo jas lankančių vaikų.

1990-1992 m. sparčiai didėjant infliacijai, smunkant pragyvenimo lygiui ne kartą buvo didinamos pašalpos vaikams, numatomos įvairios kompensacijos, ilginama iš dalies mokamų atostogų vaiko priežiūrai trukmė. Buvo įvestos įvairaus pobūdžio pašalpos: socialinės pašalpos vaikams iš mažai aprūpintų šeimų; pašalpos daugiavaikėms motinoms; pašalpos motinoms, be tėvo auginančioms iki 3 metų amžiaus vaiką; pašalpos asmenims, slaugantiems neigalų; pašalpos studentams, negaunantiems stipendijų bei pašalpos studentų šeimų nariams; pašalpos vaikams iki 16 metų amžiaus (besimokantiems iki 18 metų); pašalpos našlaičiams ir kt. Tuo metu pašalpų mokėjimo tvarka daug kartų buvo peržiūrima ir koreguojama.

Be įvairių socialinių pašalpų, reikšmingiausi paramos šeimai pakeitimai buvo priimti 1991 m. Jie numatė naują pašalpų šeimoms, auginančioms mažus vaikus, tvarką, kuri galiojo iki 1995 m. Buvo pereita prie pašalpos vaikui iki 3 metų amžiaus, kuri gali būti skiriama bet kuriam iš tėvų arba asmeniui, faktiškai auginančiam vaiką, nepriklausomai nuo jų darbinio užimtumo. Be to, atsisakyta fiksuoto pašalpos dydžio, kuri, sparčiai kintant pinigų vertei, dažnai reikėjo koreguoti, ir pereita prie santykinio dydžio, jį susiejant su minimaliu gyvenimo lygiu (MGL). 1991 m. buvo pailgintos ir motinystės atostogos (70 dienų iki gimdymo ir 56 dienos po gimdymo; jei gimdymas kompliktuotas - 70 dienų). Padidinta vienkartinė pašalpa gimus vaikui. Tuo metu buvo pradėta mokėti įsikūrimo pašalpa našlaičiams ir be globos esantiems vaikams.

Tačiau 1990-1992 m. suformuota paramos šeimai sistema tapo gana brangi ir paini. Be to, būdama labai vienpusė, pirmiausiai orientuota į finansinę paramą, ji menkai atitiko paramos šeimai politikos sampratą. Nebuvo plėtojamos tokios paramos šeimai politikos kryptys, kaip lanksčios užimtumo formos, teikiančios galimybę šeimoms derinti namų ūkio rūpesčius su vaikų auklėjimu, siekti šeimoms savarankiškumo bei leidžiančios įtvirtinti vyro ir moters lygių teisių ir vienodų galimybių idėją. Šiuo laikotarpiu neaiškus tapo ir tolimesnis ikimokyklinių vaikų institucijų likimas. Labai sumažėjo galimybės leisti vaikus į šias institucijas, ypač kaime.

Šiuo laikotarpiu paramos šeimai politikos formavimas buvo labai neapibrėžtas: viena, buvo diegiami socialdemokratiniam gerovės valstybės modeliui būdingi paramos šeimai elementai, antra, tebegaliojo pradėtos formuoti konservatyvaus-korporacinio modelio gerovės valstybėms būdingos paramos šeimai politikos užuomazgos (nuostatos dėl moters grįžimo į šeimą, ikimokyklinių institucijų nykimas ir pan.). Tebevyraujančios nuostatos, skatinančios moteris grįžti į namus, kur moteris yra šeimos “židinio saugotoja”, o vyras dirba ir yra šeimos galva, davė savų rezultatų. Tuo metu gerokai sumažėjo ikimokyklinių vaikų institucijų. Tačiau sunkėjančios gyvenimo sąlygos moteris skatino dirbti. Dar opesnė tapo mažamečių vaikų priežiūros problema.

3 etapas: 1993-1994 m.

Paramos šeimai politikos tobulinimas. Įvertinus 1990-1992 m. laikotarpio permainas ekonomikoje, turėjusias įtakos gyventojų socialinei gerovei, bei pradėjusias reikštis neigiamas paramos šeimai pasekmes, jau 1993 m. buvo pradėtas tokios paramos šeimai politikos nuostatų ir sistemos peržiūrėjimas.

1993 m. finansinės paramos šeimoms sistema kiek stabilizavosi ir pagrindiniai jos pakeitimai, koreguojantys išmokų apimtis, buvo susiję su didėjančia infliacija. Gyvenimo realybė ir kitų šalių patyrimas įrodė būtinumą išsaugoti ikimokyklinių institucijų sistemą. Ėmė kisti požiūris į jas. Pirmiausia buvo sustabdyta jas naikinti. Pradėta reorganizuoti ikimokyklinės institucijas: buvo pereinama prie lankstesnių ikimokyklinių institucijų darbo formų, kuriami specialūs darželiai ar grupės vaikams su įvairiais negalavimais bei specializuotos grupės vaikų gabumams ugdyti, bandoma taikyti įvairias vaikų individualaus auklėjimo programas, pradėtos kurti privačios, konfesinės įstaigos, susikūrė nauja vaikų auklėjimo ir mokymo forma - darželis-mokykla (vaikai darželyje lanko pradinės klases). Tačiau lanksčių užimtumo formų plėtrai dėmesio iš esmės nebuvo skirta. Tai išliko silpniausia šeimos politikos grandimi. Tam trukdė ir tuometinės objektyvios sąlygos - ekonominiai sunkumai, nedarbas, gamybos ir paslaugų reorganizacija ir net nykimas.

1993 m. buvo pradėta pašalpų sistemos pertvarka. Imta suprasti, kad naujai sukurta pašalpų šeimoms sistema neišreiškia paramos šeimai politikos sampratos, yra sudėtinga ir brangi. Ji tik psichologiniu požiūriu galėjo būti pateisinama valstybės nepriklausomybės įtvirtinimo metu. Tokia paramos šeimai politika, skatinanti būti išlaikytiniu ir menkai tekurianti sąlygas šeimai funkcionuoti savarankiškai, negali pasiteisinti rinkos sąlygomis.

1993-1994 m. pašalpų šeimoms sistema buvo gerokai supaprastinta. 1994 m. pabaigoje buvo priimtas naujas Valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymas. Atsisakyta gausybės smulkių pašalpų, kurios negalėjo teikti rimtesnės paramos šeimoms, ir padidintos pašalpos labiausiai socialiniu požiūriu paže-

džiamoms šeimoms bei numatyta teikti paramą šeimoms tik tais gyvenimo atvejais, kai ji yra ypač reikalinga. Buvo atsisakoma taip vadinamos “duonos kąsnio” paramos ir pereinama prie modernesnės, kitose šalyse išbandytos paramos šeimai sistemos.

Apskritai vyriausybinio lygiu buvo pradėta suprasti, kad pašalpų šeimai sistema tėra tik paramos šeimai politikos dalis ir kad veiksmų sėkmė labai priklauso nuo procesų iširtumo lygio bei konceptualaus pagrindimo. 1994 m. buvo atnaujintas paramos šeimai politikos koncepcijos rengimas. Tam įtakos turėjo 1994 m. Kaire įvykusi Jungtinių Tautų konferencija “Gyventojai ir socialinė raida”, kur viso pasaulio vyriausybių susitarimu gyventojų problemoms spęsti dvidešimčiai metų buvo priimta veiksmų programa (Programme, 1996).

4 etapas: 1995-1996 m.

Šeimos politikos koncepcijos kūrimas. Konceptuali paramos šeimai politikos samprata yra būtina sąlyga jai sėkmingai įgyvendinti. Nors koncepcijos rengimas yra vienas pirmųjų etapų formuojant politiką, tačiau iš esmės politikos konceptualizacija yra nuolatinis procesas. Keičiantis gyvenimo sąlygoms, demografinėi būsenai, procesų iširtumo laipsniui, visuomenės tikslams ir nuostatoms, pradėjus reikštis jau vykdomos politikos rezultatams, būtinas jos konceptualiųjų pagrindų peržiūrėjimas ir tikslinimas.

Toliau bus pateikta paramos šeimai politikos koncepcijos santrauka (*Koncepcijai* LR Vyriausybė pritarė 1996 m. kovo mėn.): tikslai, pagrindiniai veiksmų principai ir kryptys.

Koncepcijoje buvo išreikštos idėjos dėl pagrindinių paramos šeimai principų: paramos šeimai politika turi būti įvairiapusė ir padėti šeimai atlikti jos pagrindines funkcijas, užtikrinti jos saugumą, ska-

tinti šeimų ir individų autonomiškumą, aktyvumą, atsakomybę už šeimos funkcijų vykdymą, kartų solidarumą, teikti diferencijuotą paramą, atsižvelgti į realius poreikius, išvengti socialiai silpnų ir ypač probleminių šeimų plitimo skatinimo. Be to, paramos šeimai politika turi būti suderinta su socialine ir ekonomine politika bei vertinanti realią Lietuvos ekonominę situaciją ir galimybes.

Pagrindiniais paramos šeimai politikos tikslais bendriausia prasme koncepcijoje buvo išreiktos vyriausybės ir visuomenės nuostatos dėl prioritetinio šeimos modelio, vyriausybės įsipareigojimų kurti šeimai draugišką (*family-friendly*) aplinką bei pačių šeimų ir jos narių atsakomybės sprendžiant savo problemas.

Bendrieji šeimos politikos tikslai ir nuostatos buvo detalizuoti veiksmų kryptyse, kuriose buvo konkretizuojamos vyriausybinių ir nevyriausybinių organizacijų funkcijos, siekiant spręsti šeimų ir individų problemas, išskylančias įvairiais gyvenimo kelio tarpsniais, bei sudaryti sąlygas šeimoms atlikti savo funkcijas.

Pripažįstant ekonominio šeimos pagrindo svarbą bendriausia ir prioritetine paramos šeimai politikos įgyvendinimo kryptimi buvo pripažintas šeimos gyvybingumo ekonominių pagrindų sukūrimas. Ši kryptis buvo suformuluota iš trijų dalių: užimtumo sąlygų gerinimas, apsirūpinimas būstu ir pašalpų sistemos plėtra. Siekiant šeimos kaip socialinio instituto išsaugojimo, labai svarbia veiklos kryptimi laikoma vidinių šeimos saitų stabilumo tvirtinimas. Įvertinus esamas problemas buvo numatytos veiksmų kryptys, kurių priemonių sistema turėjo gerinti šeimos planavimą, vaiko ir motinos sveikatą, mažamečių vaikų ugdymą, vaikų saugumą. Siekiant keisti išgalėjusiais nuostatas dėl žmonių su specifiniais poreikiais (neįgalių, senyvo amžiaus žmonių) antraeilio vaidmens visuomenės gyvenime bei spręsti pastaruoju metu išryškėjusias šeimų su tokiais

asmenimis ekonominio gyvybingumo problemas, paramos šeimai politikos koncepcijoje numatytos atskiros veiksmų kryptys. Be to, pripažįstant, kad mūsų visuomenėje yra spęstinių problemų dėl vyrų ir moterų lygių teisių ir galimybių įtvirtinimo, buvo numatyta ir šios krypties veiksmai.

Paramos šeimai politikos koncepcijos nuostatos, principai, tikslai ir veiksmų kryptys ir tikslai pateikti toliau.

Šeimos politikos koncepcija¹

Šeimos politikos kūrimo nuostatos

Šeimos politikos koncepcijoje *vadovaujamasi* tuo, kad:

- šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas;
- šeima yra nelygstama vertybė žmogaus ir visuomenės gyvenime bei vystymesi;
- visuomenės stiprybė ir stabilumas prasideda šeimoje;
- šeima yra savitas kultūros subjektas;
- šeima vaidina pagrindinį vaidmenį, auklėjant augančiąją kartą, užtikrinant šeimos narių globą bei priežiūrą;

suprantamas:

- visuomenės poreikis, siekiant turėti apibrėžtas valstybės nuostatas, tikslus ir veiksmų kryptis dėl socialinės politikos plėtojimo, padedant šeimai;

pripažįstama, kad:

- parama šeimoms, sprendžiančioms savo problemas, yra viena iš prioritetinių valstybės veiklos krypčių;
- šeimos politika yra sudėtinė socialinės politikos dalis;

remiamasi nuostatomis, suformuluotomis:

- Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje;
- Konvencijoje dėl moterų visų diskriminacijos formų panaikinimo;
- Vaiko teisių konvencijoje.

Pagrindiniai šeimos politikos tikslai, principai, veiksmų kryptys. Formuluojant pagrindines Lietuvos šeimos politikos idėjas, tikslų hierarchiją, veiksmų principus ir kryptis, remtasi tarptautiniu patyrimu, apibendrintu pastarųjų metų tarp-

¹ Toliau pateikiama *Šeimos politikos koncepcijos* santrauka

tautiniuose dokumentuose ir projektuose (Programme, 1994; National, 1995; European, 1994; Dumon, 1994; Population, 1994; European, 1993; Family, 1990; Conception, 1992; Aldous, 1990; Höhn, 1993, 1999; A Culture, 1990; Guide, 1994; Creating, 1994; Opyt, 1994). Jos buvo orientuotos ne tik spręsti opiausias Lietuvos šeimų ir individų problemas, bet ir siekti progresyvių šeimos vidinės organizacijos formų plitimo, autonomiškos šeimos įsigalėjimo bei šeimos tipo, užtikrinančio visuomenės demografinį stabilumą, įsitvirtinimo.

Tikslai. Pagrindiniai šeimos politikos tikslai buvo suformuluoti taip:

- skatinti įsigalėjimą demokratiškos ir savarankiškos šeimos, pagrįstos šeimos narių tarpusavio globa ir atsakomybe, užtikrinančios kartų kaitą ir perimamumą;
- padėti šeimoms realizuojant šeimos funkcijas, kurti sąlygas, stiprinančias šeimas bei užtikrinančias jų pilnavertį funkcionavimą;
- skatinti šeimas atlikti savo funkcijas, privalomas šeimos nariams ir visuomenei.

Principai. Konceptijoje buvo suformuluoti pagrindiniai principai, kuriais turėtų būti vadovaujamos įvairiuose veiklos lygmenyse (makro, mezo, mikro).

Šeimos politika turi:

- būti įvairiapusė, teikti visokeriopą paramą šeimai, realizuojant jos funkcijas;
- aprėpti visas šeimas, kurioms reikalinga parama;
- užtikrinti šeimų socialinį saugumą;
- sudaryti sąlygas šeimai pasirinkti gyvenimo būdą;
- teikti diferencijuotą paramą, atsižvelgiant į realius poreikius;
- skatinti šeimų ir individų autonomiškumą bei aktyvumą, siekiant spręsti susidariusias problemas;
- skatinti šeimos narių ir kartų solidarumą, jų moralinę bei materialinę atsakomybę už kitus šeimos narius;
- skatinti šeimų atsakomybę už šeimos funkcijų vykdymą;
- išvengti socialiai silpnų ir ypač asocialių šeimų plitimo skatinimo;
- nesikišti į šeimos reikalus, išskyrus tuos atvejus, kai reikia ginti šeimos nario-individo interesus;
- atspindėti realias konkreto periodo sąlygas ir problemas;
- būti suderinta su socialine ir ekonomine politika.

Lietuvos šeimos politikos veiksmų pagrindinės kryptys:

1. Šeimos gyvybingumo ekonominiai pagrindai:
 - A) Užimtumas.
 - B) Apsirūpinimas būstu.
 - C) Valstybės pašalpos šeimoms, auginančioms vaikus.
2. Šeimos stabilumas.
3. Motinos ir vaiko sveikata.
4. Šeimos planavimas.
5. Vaikų ugdymas.
6. Vaikų saugumas.
7. Pagyvenusių žmonių integracija visuomenėje.
8. Neįgalųjų integracija visuomenėje.
9. Lygios vyrų ir moterų teisės ir galimybės.

Kryptys konkretinamos veiklos tikslais, pagrindiniais principais ir veiksmų sistema (žr. Šeimos politikos koncepcija, 1995).

Toliau pristatysime tik paramos šeimai politikos koncepcijoje suformuluotų veiklos kryptių tikslus, betarpiškai susijusius su pagrindine šios programos idėja - remti šeimas, auginančias vaikus.

Šeimos gyvybingumo ekonominiai pagrindai:

A. Užimtumas

Tikslai:

- siekti užimtumo formų, gerinančių šeimos funkcijų ir profesinio užimtumo derinimą, plėtojimo;
- skatinti šeimų ir individų ekonominį aktyvumą;
- remti naujų darbo vietų, galinčių tenkinti specifinius šeimų ir individų poreikius, kūrimą;
- užtikrinti moterų-motinių socialinį saugumą darbe.

B. Apsirūpinimas būstu

Tikslai:

- plėtoti būsto rinką ir sudaryti sąlygas gyvenamojo ploto pasirinkimo galimybėms;
- palaikyti socialiai būtinajį nekomercinį butų fondą.

C. Valstybės pašalpos šeimoms, auginančioms vaikus

Tikslai:

- garantuoti socialinį saugumą šeimoms, auginančioms vaikus ;
- tobulinti valstybės pašalpų šeimai sistemą siekiant, kad:
 - parama pirmiausiai būtų teikiama sunkiausiu šeimai laikotarpiu;
 - išreikštų nuostatas dėl pageidaujamos šeimų demografinės elgsenos.

Šeimos stabilumas

Tikslas:

- teikti visokeriopą paramą šeimoms, siekiant šeimų stabilumo, jų gyvenimo darnos ir pilnatvės.

Motinos ir vaiko sveikata

Tikslai:

- siekti vaikų ir jaunimo sveikatos gerėjimo, kuris užtikrintų normalų vystymąsi, atitinkant jų fizinį, psichinį bei socialinį potencialą;
- siekti stabilaus ir nenutrūkstamo moterų sveikatos gerėjimo;
- siekti vaikų ir motinų (gimdymų) mirtingumo mažėjimo.

Šeimos planavimas

Tikslai:

- padėti sutuoktiniams ir individams, siekiant realizuoti savo nuostatas dėl vaikų skaičiaus ir jų gimdymo laiko;
- padėti išvengti nepageidaujamų nėštumų, taip pat nėštumų, susijusių su didele rizika sveikatai ir gyvybei;
- siekti, kad šeimos planavimo paslaugos būtų prieinamos ir aukšto lygio;
- užtikrinti informuotumą šeimos planavimo klausimais;
- siekti didesnės vyrų atsakomybės planuojant šeimą.

Vaikų ugdymas

Tikslas - sukurti sąlygas, kurios leistų šeimoms pasirinkti vaikų priežiūros ir ugdymo būdus bei formas:

- užtikrinančias įvairiapusį vaikų ugdymą;
- leidžiančias kelti vaikų gerovę;
- užtikrinančias sveiką ir saugią vaikų gyvenseną;
- atitinkančias tėvų (motinų ir tėvų) interesus, derinant šeimos funkcijas su profesine veikla ir saviraiška gyvenime.

Vaiko saugumas

Tikslai:

- visapusiškai stiprinti esminę vaiko saugos instituciją- šeimą;
- sukurti gerus vaiko apsaugos įstatyminius pagrindus;

- plėsti pagalbos vaikui institucijų tinklą;
- tobulinti vaikų teisių apsaugos ir globos organizacijų veiklą;
- skatinti ir remti mokslo ir švietimo įstaigų, nevyriausybinių organizacijų pastangas vaikų saugumo problemoms tirti bei jas spręsti.

Lygios vyrų ir moterų teisės ir galimybės

Tikslas:

- siekti lygių vyrų ir moterų teisių ir galimybių užtikrinimo šalies socialiniame, ekonominiame, politiniame gyvenime ir šeimoje.

Šeimos politikos koncepcija. Vilnius, 1995

Remiantis paramos šeimai politikos koncepcija buvo parengtos ir Vyriausybės pavirtintos Šeimos politikos įgyvendinimo veiksmų kryptys, įpareigojant ministerijas ir kitas valdžios institucijas imtis pagal savo kompetenciją būtinų veiksmų. Taip pat buvo siūloma ir savivaldybės, mokslo ir mokymo įstaigoms, religinėms bendruomenėms, visuomeninėms organizacijoms ir žiniasklaidai aktyviai prisidėti prie šeimos koncepcijos ir veiksmų kryptyse numatytų uždavinių įgyvendinimo (1996 03 19 LRV nutarimas Nr. 362).

Paramos šeimai politikos koncepcijos idėjos, išreiškiančios aktyvios užimtumo politikos vykdymo būtinumą, ikimokyklinių institucijų plėtros svarbą, siekiant sudaryti sąlygas tėvams (motinai ir tėvui) suderinti šeimos funkcijas su profesine veikla, užtikrinti lygias lyčių teises ir galimybes, iš esmės išreiškė socialdemokratinės geros šalims būdingą paramos šeimai tipą.

Tačiau tolimesni vyriausybės sprendimai plėtojant paramą šeimoms ne itin buvo derinami su jau parengta paramos šeimai politikos koncepcija.

5 etapas: 1997-1999 m.

Paramos šeimai politikos plėtros neapibrėžtumai. Nors 1996 m. šiai šeimos politikos koncepcijai buvo pritarta ir buvo pa-

tvirtintos veiksmų kryptys, kurios turėjo įtvirtinti vyriausybės bei pačios visuomenės priimtą susitarimą, kad ši politika yra integruota visaapimanti socialinė politika paramos šeimai srityje, tačiau tai iš esmės buvo pamiršta. Parama šeimai ir toliau buvo suvokiama siaurąja prasme, iš esmės orientuota į piniginės paramos šeimoms, auginančioms vaikus, plėtrą. Tai rodo įvesta pašalpa motinoms, auginančioms tris ir daugiau vaikų (iki pilnametystės), nemotyvuotai labai padidintos pašalpos vaikų, netekusių tėvų priežiūros, globai ir pan. Apsirūpinimas būstu ir galimybė šeimai gauti kreditą ar būstą iš savivaldybių fondo, lankstesnių užimtumo formų plėtra liko problematiški.

Viena iš priežasčių galėtų būti ta, kad paramos šeimai politika liko išskaidyta ir suvokiama kaip savarankiška kiekvienos institucijos pareiga ir atsakomybė už vienu ar kitu paramos šeimai politikoje numatytų priemonių įgyvendinimą. Nei vienai valstybės institucijai nebuvo suteikti įgaliojimai koordinuoti ir kontroliuoti jos vykdymą.

Iš esmės tai buvo mišri paramos šeimai politika, dar tebeturinti centralizuotai komandinei ūkininkavimo sistemai būdingų socialinės politikos bruožų (paternalistinės orientacijos), deklaruojanti ir bandanti (gan prieštarinčiai) įgyvendinti socialdemokratinę gerovės šalių paramos šeimai politikai būdingas idėjas (nuostatos dėl palankių sąlygų sudarymo moterims dalyvauti darbo rinkoje: motinystės/tėvystės atostogos ir pašalpos, ikimokyklinių institucijų plėtra ir kartu menkos galimybės pasinaudoti lanksčiomis užimtumo formomis) bei liberalių gerovės valstybių socialinės politikos principų taikymas apsirūpinimo būstu srityje. Vis dėlto šiuo periodu gerokai susilpnėjo konservatyvaus-korporatyvinio socialinės gerovės modelio šalinis būdingi paramos šeimai bruožai.

* * *

Lietuvos kaip ir daugelio šalių pastarojo laikotarpio pastangos suformuoti šeimos politiką išreiškia reakciją į sudėtingas šeimos funkcionavimo sąlygas, šeimų gyvenimo problemų gilėjimą, sparčius šeimos instituto pokyčius, jos formų ir tarpusavio ryšių įvairovės gausėjimą. Tačiau pastangos padėti šeimai be aiškaus situacijos supratimo, tarptautinio patyrimo programiniu (nuostatų, suformuluotų tarptautinių dokumentų rekomendacijose) ir patyrimo lygmeniu įvertinimo, konceptualių pagrindų paruošimo, aiškios veiksmų strategijos (tikslų, principų motyvų ir t.t.) negali būti rezultatyvios. Deja, šių paramos šeimai kūrimo etapų svarba Lietuvoje prisimenama epizodiškai. Todėl kai kuriems vyriausybiniams nutarimams trūksta tikslingumo ir motyvacijos. Parama šeimai realizuojama be aiškios strategijos (dažnai neatsižvelgiant į Lietuvoje jau sukurtus konceptualius pagrindus), iki šiol tebeturi paternalistinių bruožų ir dažnai dominuoja orientacija į finansinę paramą, pamirštant paslaugų, sąlygų parengimo šeimų savarankiškam funkcionavimui svarbą.